

С. 104–107.

35. Открытие братства св.Димитрия, митрополита Ростовского // ЧЕИ. – 1890. – №14. – Часть неофициальная. – С. 281–285.

36. Список членов братства святителя Димитрия Ростовского // ЧЕИ. – 1890. – №14. – Часть неофициальная. – С. 285–288.

37. Разные известия // ЧЕИ. – 1890. – №14. – Часть официальная. – С. 330–335; №15. – Часть официальная. – С. 403–407; №16. – Часть официальная. – С. 423–430.

38. Разные известия // ЧЕИ. – 1891. – №8. – Часть официальная. – С. 336–352.

39. Отчет Братства св.Димитрия, Митрополита Ростовского при Новгород-северском Спасо-Преображенском монастыре за 1894 год // ЧЕИ. – 1895. – №11. – Часть официальная. – С. 415–429.

40. Открытие в г.Чернигове отдела Императорского Православного Палестинского Общества // ЧЕИ. – 1894. – №11. – Часть неофициальная. – С. 449–453.

41. Распоряжения Высшего Правительства // ЧЕИ. – 1895. – №3. – Часть официальная. – С. 76–88.

42. Епархиальные известия // ЧЕИ. – 1895. – №9. – Часть официальная. – С. 258–264.

43. Епархиальные известия // ЧЕИ. – 1896. – №11. – Часть официальная. – С. 363–367.

44. Записка о состоянии Общества преподобного Вениамина // ЧЕИ. – 1903. – №16. – Часть официальная. – С. 552–565.

45. Устав Общества Святого Феодосия // ЧЕИ. – 1911. – №4. – Часть официальная. – С. 116–122.

46. Хроника местной жизни // Вера и жизнь. – 1912. – №10. – Часть неофициальная. – С. 113–117.

Л.С.Аскерова

Безпритульність та жебрацтво у Чернігові у ХІХ – на початку ХХ ст.

Чернігів упродовж ХІХ – на початку ХХ ст. зазнав значних економічних змін, що позначилося на сфері утримання бідних. Проблема бідності, а саме вирішення питань безпритульності, була однією з головних турбот місцевих органів влади. Питання безпритульності часто-густо вирішувалися за рахунок благодійності. Благодійність – це діяльність, завдяки якій громадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Під терміном "державна благодійність" розуміють опіку або

соціальне забезпечення з боку держави [7, с. 160]. Одним з проявів благодійності були богадільні – заклади, де бідні мали змогу жити та харчуватися. Богадільні створювалися органами місцевої влади, приватними особами, громадськими та церковними установами [26, с. 20].

У Росії проблема доброчинності почала вивчатися з 50-х рр. XIX ст. Є.Д.Максимов, П.І.Георгієвський, В.Ф.Дерюжинський, М.М.Дмитрієв, сформулювали загальні риси благодійності як системи допомоги нужденним акцентували увагу на непродуктивності державної опіки над малозабезпеченими. За радянських часів ця проблема майже не досліджувалася. Дослідники повернулися до неї наприкінці 80-х рр. XX ст. Українські науковці С.І.Поляруш, Ф.Я.Ступак, Ю.І.Гузенко, О.М.Донік, Г.В.Степаненко розглядали становлення і функціонування мережі інституцій громадської, церковної, земської благодійності, приказів державної опіки в Україні у XIX – на початку XX ст. [7, с. 162]. Вивченням деяких аспектів цього питання, на регіональному рівні, займалися чернігівські красзнавці В.Леус [9; 10], В. Руденко [26], Г.Полієнко [23], А.Морозова [12], Р.Воробей [1]. Увага дослідників була зосереджена головним чином на функціонуванні богадільень, їх фінансуванні, розміщенні нужденних у цих закладах.

Проблема безпритульності та бродяжництва у Чернігові у XIX – на початку XX ст. є недостатньо вивченою, оскільки у науковій літературі висвітлено лише її окремі аспекти. Залучення маловідомих архівних матеріалів та публікацій з дореволюційної преси дає можливість доповнити відомості з даної проблеми, яка є важливою складовою повсякденного життя тогочасного Чернігова.

Традиція утримання бідних верств населення бере свій початок ще з давніх часів. При церквах влаштовувалися "шпитали", відомості про них відносяться до XVI ст., а сама їх назва вказує на запозичення цієї форми організації допомоги нужденним з Заходу. В 1748 р. в Чернігові нараховувалося 9 "шпиталів", які з 1766 р. почали називатися "больницями" і були не тільки притулком для бідних, але й місцем їх лікування. Утримувалися вони за рахунок доброчинних пожертв та приходських коштів. З часом "шпитали" зникли. Після впровадження міського положення 1785 р. утримання бідних переходить до відомства "приказа общественного призрения", але кошти на це виділяла міська дума. У 1796 р. на утримання закладів, що належали відомству "приказа общественного призрения", міська дума витратила 2000 руб. щороку [27, с. 75]. Богадільня при "кладбищенской" Воскресінській церкві утримувалася на кошти міста. В 1799 р. керівництво цієї богадільні просило міську думу призначити цьому закладу утримання, оскільки заклад відчував нестачу коштів від пожертву-

вань. Дума виділила для потреб богадільні по 150 руб. на рік. Лікарня "приказа общественного призрения" мала свою богадільню. [27, с. 75]. Станом на 1822 р. в ній перебувало 80 чоловіків та жінок. Крім того, у віданні приказу перебувало 112 безпритульних, залучених до посильної праці, які не мали письмових посвідчень [28, с. 66].

У 1842 р. в Чернігові було відкрито Дитячий притулок, розміщений на вул. Смоленській (нині Шевченка). Пізніше на території дитячого притулку була розміщена богадільня, до якої приймали жінок похилого віку. Покровителькою цього закладу була дружина губернатора М.О.Маклакова [22, с. 66; 9, с. 12].

Функціонували безкоштовні нічліжні притулки на П'ятницькій, Воскресінській та Миколаївській вулицях, а також біля Троїцького монастиря. Крім забезпечення мінімально необхідним для прожиття, в притулках здійснювалися "моральні читання" [22, с. 66].

Богадільні влаштовувалися як у приватних будинках, так і в спеціально для цього збудованих приміщеннях. При цьому, крім закладів державного фінансування, були й ті, що функціонували коштом приватних осіб [25, с. 391–392].

Після введення в дію міського положення 1870 р. міське громадське управління почало займатися організацією громадського утримання бідних. Головною проблемою залишалося питання фінансування цих закладів. Оскільки не було створено міської організації, яка б узяла на себе зобов'язання створювати благодійні заклади, міська дума продовжувала фінансувати приватні громадські організації. З відкриттям громадського банку в 1875 р. дума збільшила розміри грошової допомоги благодійним організаціям. Допомогою міського громадського управління скористалося приватне благодійне товариство, яке отримало від міста право експлуатації на свою користь міського саду шляхом влаштування різного роду розваг та отримання грошового збору з буфету, розміщеного на території саду. В 1899 р. Чернігівське благодійне товариство отримало ділянку землі на Олександрійській площі (територія сучасного Центрального ринку) під побудову "дома трудолюбия" та народного будинку. Крім цього, товариство отримувало кошти від громадського банку. Так, з 1875 р. по 1900 р. загальна сума відрахувань становила 5448 руб. 53 коп., тобто по 218 руб. щороку. Також банк надавав кошти дитячому притулку, і з 1882 р. по 1900 р. на його утримання було перераховано 2900 руб. [27, с. 78]. З 1877 р. здійснювалося фінансування єврейської богадільні. Станом на 1900 р. загальна сума надходжень до цієї богадільні від банку становила 3800 р. Допомогу бідним євреям організовував уповноважений

єврейської общини, що обирався в міській управі на 4 роки "для заведовання на средства коробочного сбора училищем, талмуд-торой, богодельней, призрением неимущих, общественной баней и кладбищем" [26, 21]. Єврейська богадільня знаходилася на П'ятницькій вулиці, де проживало 42 особи, знаходилася лікарня, пральня та синагога [26, с. 20].

Організація допомоги бідним євреям забезпечувала їх у зимовий час паливом, а "Женское общество пособия бедным и больным евреям" відкрило дешеvu столову, що знаходилася на Богоявленській вулиці. Існувала організація "Труд", що надавала субсидії малозабезпеченим ученицям єврейського жіночого ремісничого училища [26, с. 20].

Крім грошових надходжень, благодійні організації отримували допомогу від міського управління натурою: постачали воду, топливо, надавали безкоштовно приміщення театру та інших закладів. Крім того, в розпорядженні міського громадського управління були спеціальні капітали на потреби благодійності за рахунок пожертв [27, с. 78].

На утримання приватних благодійних організацій міське громадське управління витратило значні кошти, але цілком їх не контролювало, оскільки вони могли закритися в будь який час. Тому постала необхідність створити власні заклади громадської благодійності. 6 грудня 1895 р. була відкрита нічліжка, в пам'ять урятування царської сім'ї 17 жовтня 1888 р., розрахована на 62 особи: 28 жінок та 34 чоловіка. Перебування в ній було безкоштовним: відвідувачі могли переночувати та отримати гарячу воду для чаю. 21 жовтня 1896 р. була відкрита богадільня на 15 осіб: 8 чоловіків та 7 жінок, яка розміщувалася на розі вулиць Воскресінської (нині вул. Чернишевського) та П'ятницької. Міська богадільня була влаштована в пам'ять одруження царя 14 листопада 1894 р. Частина коштів на відкриття богадільні надав банк, а решту було взято з загальних міських ресурсів. Крім того, 500 руб. було передано чернігівським губернатором Є. Андрієвським з капіталу Шведова [27, с. 80].

Наявність у Чернігові наприкінці XIX ст. багатьох благодійних організацій як підпорядкованих думі, так і приватних, а також існування традиції благодійних пожертв сприяло створенню в міському громадському управлінні спеціального органу, який би об'єднав усі ці розрізнені благодійні організації і керував би всіма добродійними жертвами. Таким органом стало "городское попечительство", яке вперше було запроваджене за прикладом Москви, а потім Міністерство Внутрішніх Справ розробило спеціальні правила для утворення подібних органів для інших міст. 1900 р. Чернігівська дума вирішила пов'язати утворення "городского попечительства" з 25-річчям заснування банку. Для цього було створено

спеціальний фонд у розмірі 5000 руб. шляхом відрахувань з прибутків банку. Директор банку В.Гутман пожертвував до фонду 2000 руб., крім того, надійшли ще капітали в розмірі 1137 руб. У зв'язку з утворенням нового органу дума поділила місто на 11 територіальних одиниць, у кожній з яких повинно було діяти дільничне кураторство на чолі з радою, під керівництвом спеціального дільничного куратора. Всі куратори разом з обраними від думи членами утворювали міське опікування [27, с. 83].

Допомога бідним забезпечувалась і за рахунок встановлених у квітні 1895 р. "ежемесячных взносов пожертвованый на дело призрения нищих в Чернигове" [26; 21, с. 1]. Традиційна роздача милостині не досягала своїх цілей, оскільки серед жебраків були, так звані, "професійні", для яких жебрацтво стало засобом заробітку грошей. Тому було створено відповідний комітет, на який покладалися функції наглядача за збором коштів з населення. Крім того, передбачалося поділити жебраків на розряди, видавати грошову допомогу тим, хто її потребував, непрацевдатних розміщувати в богадільні, а решту – в "Дом Трудолюбия". Було розроблено цілу систему пожертв грошей на потреби бідних. Встановлювалася мінімальна сума грошей у розмірі 25 коп. на місяць, вніши яку особа отримувала ярлик. Це автоматично звільняло її від необхідності давати жебракам милостиню [24, с. 1]. Контроль за виконанням нововведень у сфері опіки бідних було покладено на особливий відділ Чернігівського благодійного товариства [8, с. 2]. Крім того, правління Чернігівського благодійного товариства склало список осіб, які бажали зробити пожертви, і був вироблений порядок отримання цих коштів. Вирішено було відкрити пункти прийому грошей у найбільш відвідуваних місцях: торгових лавках, магазинах та Чернігівському губернському казначействі [21, с. 1].

Богадільні та притулки були необхідним засобом боротьби з безпритульністю. Статус безпритульного, за "Уставом о паспортах и беглых", отримувала особа, яка відлучалася з постійного місця проживання, без письмового на це дозволу, або відлучалася з відома начальства та на законних підставах, але затримувалася понад визначений термін, або вважалася дезертиром, що залишила свою команду і проживала без паспорта [6, 2].

1845 р., згідно з розпорядженням Чернігівського, Харківського і Полтавського генерал-губернатора, по всій Чернігівській губернії влада розпочала боротьбу з жебрацтвом [2, с. 1]. Заборонялося жебракувати або ходити по дорогах та просити грошей, відлучатися хворим та здоровим з основного місця проживання для жебракування. Встановлювався нагляд, за непрацевдатними особами, які були розміщені у відповідних закладах, а поміщики, в свою чергу, повинні були слідкувати

аби їх кріпаки, втративши працездатність, були доглянуті належним чином та не допустити їх до жебрацтва. Контроль за виконанням цього розпорядження покладался на міські установи. Вони також здійснювали нагляд за тим, щоб бідні люди не жебракували, а ті з них, які здатні були працювати, залучалися до різних робіт, натомість непрацездатні відправлялися до богаділень або на утримання до рідних. Особи, які були запідозрені в жебрацтві та бродячому способі життя, затримувалися місцевою поліцією – працездатні особи відправлялися на фабрики до поміщиків не більше як на 6 місяців [2, с. 30]. Поліція також мала наглядати, щоб не здійснювалося навчання майстерності жебракувати, оскільки в деяких повітах губернії існували так звані "школи жебраків", де навчали хлопчиків та дівчаток співати псалми та просити грошей [2, с. 31].

Губернське Правління виробило ряд вимог для утримання богаділень: приміщення потрібно було розділяти на чоловічу та жіночу частину; серед існуючих богаділень залишали тільки ті, що мали достатнє фінансування, а інші закривали; бідним дозволялося приймати пожертви одягом та їжею; богадільні, влаштовані біля церков, утримувалися за рахунок пожертв. Богадільні приймали немічних, інвалідів, які не мали родичів і засобів до існування. Поміщицьких селян не приймали, оскільки вважалося, що турбота про немічних селян лежить на їх власниках. Бідним, що утримувалися в богадільнях, заборонялося надовго залишати ці заклади. Контролювати виконання всіх вимог покладалося на поліцію [2, с. 31].

Звинувачені в бродяжництві та жебракуванні суворо каралися, аж до заслання до Сибіру на поселення [13, с. 24], або ж відправлення в арештантські роти [16, с. 111], чи "обращенія в военные кантонисты" [17, с. 261]. Крім того, відповідали перед законом і ті, хто переховував та підтримував жебраків [3, с. 1]. Нагляд за цим покладался на поліційні відділки під наглядом Губернського Правління та генерал-губернатора [6, с. 2].

Зважаючи на зміни в політичному, економічному та культурному житті мешканців Чернігова впродовж XIX – початку XX ст., відбувалися суттєві зрушення і в сфері благодійності та організації опіки над збіднілою частиною населення. Збільшувалося та набувало певної систематичності фінансування закладів для бідних. Боротьба з жебрацтвом та безпритульністю, організація закладів для нужденної частини населення стала важливим аспектом життя міста у XIX – на початку XX ст. До вирішення цих проблем, крім місцевої влади, залучалася й громадськість – створювалися громадські благодійні організації, окремі особи надавали значні пожертви на користь богаділень, притулків та інших закладів.

Література

1. Воробей Р. Благодійні та громадські організації у системі місцевих органів державного управління другої половини XIX – початку XX століть // Сіверянський літопис. – 2007. – №1. – С. 16–18.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 127, оп. 1, спр. 2551, арк. 1, 30–31.
3. ДАЧО, ф. 127, оп. 1, спр. 2618, арк. 1.
4. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 624.
5. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 514.
6. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 3602, арк. 2.
7. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С. 159–176.
8. К вопросу о призрении нищих и уменьшения нищенства в г.Чернигове // Черниговские губернские ведомости. – 1895. – №415. – С. 1–2.
9. Леус В. З турботою про дітей та престарілих // Чернігівський вісник. – 1989. – 28 грудня. – С. 12.
10. Леус В. Погляд через століття: Фотонариси. – 2-е вид., доп. і переробл. – Ніжин, 2008. – 176 с.
11. Кондратенко Е. Чернигов. Краткие исторические справки // Вал. – 1997. – 28 февраля. – С. 3.
12. Морозова А. З історії Чернігівського сирітського будинку // Сіверянський літопис. – 2008. – №1. – С. 47–53.
13. О бродягах, сосланных в Сибирь на поселение // Черниговские губернские ведомости. – 1844. – №4. – С. 24–25.
14. О бродягах, сосланных в арестантские роты // Черниговские губернские ведомости. – 1844. – №5. – С. 33.
15. О бродягах, сосланных в арестантские роты // Черниговские губернские ведомости. – 1844. – №15. – С. 99–100.
16. О бродягах, сосланных в арестантские роты // Черниговские губернские ведомости. – 1844. – №17. – С. 111.
17. О бродягах, отданных в военные кантонисты // Черниговские губернские ведомости. – 1844. – №32. – С. 261.
18. О бродягах, задержанных без письменных видов // Черниговские губернские ведомости. – 1847. – №3. – С. 21.
19. О женщине, сосланной в Сибирь // Черниговские губернские ведомости. – 1847. – №5. – С. 41.
20. О бродягах, отданных в ведение Черниговского Приказа Общественного Призрения // Черниговские губернские ведомости. – 1847. – №16. – С. 144–145.
21. О призрении нищих в г. Ч. // Черниговские губернские ведомости. – 1895. – №566. – С. 1.
22. Очерк истории города Чернигова. 907–1907 гг. Юбилейное издание Черниговской Городской Управы. – Чернигов: Типография губернского земства, 1908. – С. 66–67.

23. Полієнко Г. Монастирі як осередки благодійності православної церкви у Чернігівській єпархії (друга половина XIX – XX ст.) // Сіверянський літопис. – 2007. – №3. – С. 17–23.

24. По поводу мысли учреждения в г.Чернигове комитета призрения нищих // Черниговские губернские ведомости – 1895. – №339. – С. 1.

25. Предметы ведомства городского управления и состояния Чернигова в 1785 – 1810 г. // Киевская старина. – 1899. – Т. 65. – №6. – С. 391–392.

26. Руденко В. Наш губернский хутор (Чернигов в XIX ст.). – Чернигов, 2002. – 48 с.

27. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 г. С очерком г.Чернигова. – Чернигов, 1901. – 334 с.

28. Чернигову 1300 лет: Сб. документов и материалов / Сост. С.М.Мельник. – К.: Наукова думка, 1990. – 368 с.

29. Черниговский сиротский дом // Земский сборник Черниговской губернии. – 1885. – №11–12. – С. 91–111.

Н.М.Дмитренко

До питання керівництва Укрголовнаукою місцевими музеями (20-ті роки XX ст.)

На сучасному етапі розвитку українського суспільства помітно зростає інтерес до національної історико-культурної спадщини, яка значною мірою зосереджена в музейних закладах. Відтак дослідження досвіду та доробку музеїв у галузі історичного краєзнавства набуває особливого значення. Виключно важливу роль музейні заклади відіграли під час революційної перебудови суспільства на початку XX ст., коли вони стали справжніми науковими осередками. Революційні події змусили значну частину вчених залишити великі міста й оселитися в провінції, куди вони принесли кращі наукові традиції, своє світобачення, духовні цінності. Саме тут діячі науки і культури, музеєзнавці втілювали в життя свої ідеї, наукові проекти. Однак наукова діяльність місцевих музеїв Північного Лівобережжя тієї доби, як і України в цілому, досі не здобула належного висвітлення у науковій літературі, що зумовлює актуальність досліджуваного питання.

Однією з перших праць, що була своєрідним підсумком роботи Управління науковими установами НКО УСРР (Укрголовнаука) в справі впорядкування музейної мережі та керівництва науково-дослідною роботою музейних закладів, було видання збірника "Український музей", який у той час за своїм значенням набув статусу загальнонаціонального наукового музейного органу [1]. Науково-дослідна робота музеїв знахо-